

УДК 378.147

Прокопенко А. В.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті зроблений теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності студентів-психологів до професійної (практичної) діяльності, обґрунтовано методика експериментального дослідження складових готовності особистості до практичної діяльності та визначено психолого-педагогічні чинники формування психологічної готовності психологів під час професійного навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: психологічна готовність до професійної діяльності, мотиваційна готовність, структура психологічної готовності, мотиваційний, особистісний, операційний, регулятивний компоненти психологічної готовності, структура професійної мотивації, індекс емоційного задоволення професією.

В статье сделан теоретический анализ проблемы психологической готовности студентов-психологов к профессиональной (практической) деятельности, обосновано методика экспериментального исследования составляющих готовности личности к практической деятельности и определены психолого-педагогические условия формирования психологической готовности психологов во время профессионального обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: психологическая готовность к профессиональной деятельности, мотивационная готовность, структура психологической готовности, мотивационный, личностный, операционный, регулятивный компоненты психологической готовности, структура профессиональной мотивации, индекс эмоционального удовлетворения профессией.

Theoretical analyses of the problem of psychological readiness of the students for their practical professional activity in the sphere of psychology is presented in the article. The methodology of the experimental research of individual's readiness is provided. Moreover, the psychological and pedagogical factors of psychological readiness formation in the studying process are revealed.

Key words: *psychological readiness for the professional activity, motivational readiness, the structure of psychological readiness, motivational, individual, operational, regulatory components of psychological readiness, the structure of professional motivation, index of job emotional satisfaction.*

Актуальність теми дослідження обумовлена підвищеними вимогами суспільства до професійної та психологічної підготовки фахівців-психологів, що здійснюється в ході навчання у вищих навчальних закладах. Оскільки одним із завдань професійного навчання психологів є формування психологічної готовності до виконання практичної діяльності, що розглядається як складна системна властивість особистості, як єдність та взаємозв'язок мотиваційного, когнітивного, операційно-процесуального та емоційно-вольового її компонентів, особливого значення набуває визначення чинників, які обумовлюють формування кожного із зазначених складових.

Поняття “Психологічна готовність” має широкий зміст. У найзагальнішому визначенні в психологічному словнику за редакцією В. В. Давидова й А. В. Запорожця стан готовності до діяльності визначається як співвідношення факторів, що характеризують її різні рівні та сторони: фізична підготовленість; нейродинамічне забезпечення; психологічні умови готовності тощо [8].

До того ж, залежно від рівня складності виконання діяльності, її умов та співвідношення факторів готовності – провідною може стати будь-яка сторона.

Інша точка зору наголошує на зв'язок готовності з інтересами особистості, її ціннісними орієнтаціями і визначає готовність як умову успішного виконання діяльності, як вибіркиму активність, що налаштовує цю особистість на майбутню діяльність [5].

Ю. В. Янатовська наголошує, що готовність – це не лише передумова, а й регулятор діяльності. Вона підкреслює, що до структури готовності входять не будь-які знання й властивості особистості, а лише ті, які забезпечують найбільшу продуктивність у відповідній діяльності [10].

Проаналізувавши основні праці з психологічної готовності до професійної діяльності, у яких Б. Г. Ананьєв, М. І. Дяченко, Л. А. Кандилович, А. Г. Ковальов, Б. Р. Лунін, Ю. В. Янатовська, розкривають та аналізують змістовну сторону специфіки психологічної готовності до професійної діяльності з урахуванням особливостей професії, можна дійти висновку, що поняття психологічної

готовності до професійної діяльності в психолого-педагогічній літературі має неоднозначне трактування [3, 4, 5, 10]. Саме недостатня розробка й актуальність цієї проблеми зумовили тему роботи.

Об'єктом роботи виступає психологічна готовність до професійної діяльності психологів.

Предметом роботи є процес становлення психологічної готовності до практичної діяльності в ході професійного навчання у вищому навчальному закладі.

Метою дослідження було вивчення рівня сформованості у студентів– психологів психологічної готовності до виконання практичної діяльності та чинники, що впливають у ході здійснення професійної освіти на формування психологічної готовності до професійної діяльності.

Для виконання мети у роботі поставлені такі завдання:

Провести теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності особистості до професійної діяльності у психолого-педагогічній літературі.

Обґрунтувати методику експериментального дослідження складових готовності особистості до професійної, а саме практичної діяльності.

Проаналізувати співвідношення сформованості емотивного, мотиваційного, пізнавального та особистісного компонентів готовності студентів психологів різних курсів до професійної діяльності.

Проблема вивчення готовності майбутнього психолога розглядається такими авторами, як О. Ф. Бондаренко, О. О. Бодальов, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, Л. М. Собчик, Н. В. Чепелева та ін.

У сучасній психології існують два основних підходи до визначення змісту та структури психологічної готовності до діяльності, зокрема, професійної: функціональний та особистісний. Особистісний підхід розглядає психологічну готовність як підготовленість до певної діяльності. З цих позицій готовність розуміється як стійке ієрархічне утворення особистості, яке включає в себе мотиваційний, когнітивний, операційний компоненти (К. М. Дураїновакова, М. І. Дяченко, Л. М. Карамушка, Л. А. Кандибович, О. Ф. Лазурський, Н. Д. Левітов, О. С. Прагнішвілі, О. В. Проскура, В. А. Сластенін, Д. М. Узнадзе та інші). Функціональний підхід розглядає психологічну готовність як певний стан психічних функцій, на основі якого здобувається оптимальний рівень досягнень діяльності (Ф. Ю. Генев, Є. П. Ільїн, А. Ц. Пуні, О. О. Ухтомський та інші).

Поняття “готовність” до професійної діяльності вітчизняні дослідники С. Максименко і О. Пелех розглядають як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, настанови” [7].

Заслуговує на увагу визначення В. А. Крутецького, який розглядає готовність як синтез особливостей особистості, які визначають її здатність до діяльності, серед яких він виділяє активне, позитивне відношення до діяльності, здатність займатися нею; ряд характерологічних рис і стійкі інтелектуальні почуття; наявність під час діяльності сприятливих для її виконання психічних станів; певний фонд знань, вмінь, навичок у відповідній галузі; певні психологічні особливості в сенсорній і розумових сферах, що відповідають вимогам конкретної діяльності [6].

Теоретично розглянувши структуру готовності особистості до діяльності, ми дійшли висновку, що вона може бути досліджена та проаналізована з точки зору рівня сформованості таких її складових:

- мотиваційного компонента, який передбачає наявність усвідомлених мотивів щодо професії, зокрема тих, які пов’язані зі змістом діяльності;

- операційного компонента, як оволодіння системою знань, умінь і навичок особистості у процесі виконання професійних функцій; а також належного рівня самоконтролю та самооблізації у діяльності;

- особистісного компонента, як комплексу професійно важливих якостей особистості, розвиток і реалізація індивідуального стилю професійної діяльності при адекватному його сполученні з поведінковими проявами індивідуальності студентів забезпечують набуття високого рівня професіоналізму; цей компонент характеризується цілою низкою професійно важливих особистісних властивостей і якостей (адекватна самооцінка, сенситивність, емпатійність), когнітивними вміннями (слухати іншого, встановлювати контакт, переконувати і розмовляти, продуктивно рефлексувати тощо), властивостями психічних процесів (здатність до тривалої концентрації, широти і обсягу уваги, оперативність і гнучкість процесів сприймання і мислення, високий інтелектуальний потенціал і розвиненість розумових операцій і процесів тощо);

- регулятивного компоненту, що забезпечує підтримку рефлексії (на різних її рівнях) процесу професіоналізації за всіма структурними рівнями професійної готовності до роботи психологом.

З огляду на те, що центральним, стрижневим компонентом загальної психологічної готовності є мотиваційна готовність, що являє собою систему взаємопов'язаних мотивів, що спонукають психолога до здійснення практичної діяльності, то саме вивчення цієї складової набуває особливого наукового значення.

Мотиваційний компонент являє собою сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням професійної діяльності майбутнього психолога; стійка потреба в оволодінні знаннями, вміннями, навичками, необхідними для успішного здійснення різних видів психологічної допомоги; стійкий, глибокий інтерес до діяльності, бажання реалізувати в ній свої можливості; гуманістичного світогляду, що виявляє позитивне ставлення до інших людей. Проявляється цей компонент у стійкій позитивній мотивації, позитивному ставленні до професії, впевненість у правильності вибору спеціальності, ціннісних орієнтаціях, інтересах, меті, переконаннях, потребах, установках, активній життєвій позиції особистості майбутнього психолога, цілеспрямованості і наполегливості, готовності до постійного самовдосконалення.

У дослідженні ми використовували комплексну методику, яка включила в себе низку процедур:

1 Дослідження мотиваційного компонента:

– опитувальник на визначення індексу емоційного задоволення професією за Л. Д. Докторовою;

– методика дослідження структури професійної мотивації студентів-психологів до професійної діяльності;

2 Дослідження особистісного компонента:

– методика визначення пізнавального інтересу студентів до навчання;

3 Дослідження операційного компонента:

– методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптований Є. Ф. Бажиним та С. А. Голинською);

Узагальнення результатів роботи дозволяє зробити такі попередні висновки:

1. Психологічна готовність до професійної діяльності є системним утворенням особистості, яке виражає її ціннісне ставлення до виконання професійних обов'язків і базується на усвідомлених мотивах вибору професії. Вона передбачає також адекватний власним можливостям рівень домагань та мобілізацію сил на досягнення професійних цілей, є сполученням стійких психологіч-

них якостей, зокрема, її переконань, мотивів, почуттів, вольових та інтелектуальних якостей, знань, умінь, навичок і установок як результат фізичної, моральної, професійно-технічної, спеціальної та психологічної підготовки.

2. Комплексна методика експериментального дослідження є дієвою та виявляє складові готовності особистості до професійної діяльності

– ступінь емоційного задоволення обраною професією зростає від передвипускного до випускного курсу, тоді як ступінь невизначеності й незадоволеності зменшується (відповідно до отриманих результатів на 3 і 4 курсах – емоційно задоволені 66,6% і 90%, невизначені та незадоволені – 33,4% і 10%);

– структура мотивації до професійної діяльності на обох курсах подібна – професійно-пізнавальні мотиви студентів виступають головними в структурі мотивації, що засвідчує належний рівень її адекватності, проте в залежності від емоційного задоволення професією структури мотивації мають і певні відмінності, зокрема у групі задоволених професією головними є професійно-пізнавальні та престижні мотиви, тоді як у групі з невизначеним ставленням до професії найбільше значення мають матеріальні, а в групі незадоволених – творчі;

– отримані дані дослідження інтересу до навчання свідчать у цілому про високу успішність студентів в оволодінні знаннями, найбільший інтерес простежується у вивченні професійно-орієнтованих дисциплін, причому нами не виявлено розбіжностей у ставленні до навчання в залежності від задоволеності професійним вибором, проте у групі незадоволених професією інтерес до навчання має свої особливості: провідними є нормативні дисципліни;

– у порівнянні самооцінки та реальної оцінки успішності навчання наявна певна закономірність: чим старший курс навчання, тим нижчі суб'єктивні оцінки та вищі об'єктивні показники;

– встановлено, що в процесі навчання зростає внутрішній локус контролю в царині досягнень та міжособистісних стосунків, причому ця тенденція залежить від ступеня емоційного прийняття професії – він зростає у бік інтернальності разом із зростанням емоційної задоволеності;

3. Таким чином, можна стверджувати, що передумовами психологічної готовності студентів до практичної професійної діяльності виступають: емоційна задоволеність обраною професією; домінуюче положення професійно-пізнавальних мотивів у структурі мотивації;

забезпечення професійно-орієнтованого інтересу в навчанні, самокритичність в оцінці власних знань та інтернальність локусу контролю.

Одержані результати емпіричного дослідження дали можливість визначити психолого-педагогічні детермінанти психологічної готовності до професійної діяльності, якими виявилися:

– Ступінь усвідомленості професійного вибору. Складності у формуванні психологічної готовності до професійної діяльності в ході навчання у вищому навчальному закладі виникають у випадках прагматичного, інфантильного, меркантильного чи випадкового вибору професії.

– Особливість сприйняття професії студентами і взаємоузгодження реальних вимог професії та суб’єктивного їх сприйняття. З огляду на такий чинник формуванню психологічної готовності психологів під час навчання у вищому навчальному закладі сприятиме участь у наукових гуртках, волонтерська робота, яка передбачає виконання практичної діяльності психолога, власний приклад викладачів та єдиний простір взаємодії з викладачами-психологами як представниками професії.

– Наявність професійно-значимих особистісних властивостей, прийняття норм та цінностей вибраної професії. У ході професійного навчання реалізація такого чинника може забезпечуватися шляхом збільшення кількості практичних занять, що передбачатимуть можливість студентів практично застосовувати отримані знання та брати участь у рольових іграх. Виконанню поставленої мети сприяють використання драматичних та драматерапевтичних прийомів у ході професійного навчання.

– Наявність пізнавальної потреби, що формує стійкий інтерес до освоєння професійної діяльності. Показником того, що процес формування мотиваційної готовності триває, є включеність студента в навчально-професійну діяльність, що виявляється через “емоційні індикатори”, а саме: позитивне емоційне налаштування; суб’єктивне відчуття впевненості в собі; інтерес до змісту навчання; позитивний прогноз успішності як у навчальній, так і в професійній діяльності.

– Адекватність самооцінки студента. Професійна ідентичність формується шляхом порівняння вимог професії до особистості з суб’єктивним відчуттям відповідності власних можливостей висунутим професією вимогам. У випадку завищеної самооцінки формується амбіційність та претензійність, що мають наслідком низьку конкурентоспроможність особистості на ринку праці, а при

заниженої самооцінці формується ідеалізація, і випускник не може розпочати практичну діяльність, оскільки не відчуває достатнього потенціалу для її здійснення.

Таким чином, психологічна готовність студентів-випускників до професійної діяльності психолога має розглядатися, як частина загальної проблеми готовності до професійної діяльності. Феномен психологічної готовності має у кожному випадку конкретний специфічний прояв та структуру.

Розвиток психологічної готовності студентів до професійної діяльності обумовлений усією системою навчально-виховної роботи вищої педагогічної школи.

Одержані емпіричні дані можуть бути використані з метою удосконалення навчально-виховного процесу та професійної підготовки студентів.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 340 с.
2. Войтюк Д. К. Влияние рефлексии на формирование психологической готовности личности к профессиональной деятельности: дис.... канд. психол. наук : 19.00.01. / Войтюк Дмитрий Константинович. – Новосибирск, 2004. – 224 с.
3. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А., Пономаренко В. А. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект. – Минск: Университетское, 1985. – 247 с.
4. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологическая готовность. – М. : Наука, 1986.
5. Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности в деятельности / Л. А. Кандыбович. – Мн. : Изд-во БГУ, 1996. – 175 с.
6. Крутецкий В. А. Психология. – М. : Просвещение, 1986. – 352 с.
7. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випусника педвузу до педагогічної діяльності) / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа, 1994. – № 3-4. – С. 68-72.
8. Психологічний словник / За ред. В. В. Давидова, А. В. Запорожця, Б. Ф. Ломова та ін. – М. : Педагогіка, 1983. – С. 29-20.
9. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. // Под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2001. – 672 с.
10. Янотовская Ю. В. Экспериментальное исследование самостоятельности в трудовой деятельности : автореф. дис. канд. пед. наук / Ю. В. Янотовская. – М., 1973. – 23 с.